

HUTBE
(الخطبة)

Cuma ve bayram namazları
başta olmak üzere
bazı ibadet ve merasimlerin
icrası esnasında

topluluğa hitaben yapılan konuşma.

Sözlükte “bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma” anlamına gelen **hutbe**, dinî literatürde başta cuma ve bayram namazları olmak üzere belirli ibadetlerin icrası esnasında irat edilen, genelde vaaz ve nasihati içeren konuşmayı ifade eder. Konuşmayı yapan kimseye de **hatip** (**hatîb**) denir. Câhiliye devri Arap toplumunda çok yaygın olan bu konuşma sanatı, İslâm döneminde de bir yandan sosyal hayatın bir parçası ve edebî sanatların bir türü olarak devam etmiş (bk. Hİ-TÂBET), öte yandan dinî bir muhteva kazanarak bazı ibadetlerin şekil şartı veya tamamlayıcı unsuru olmuştur.

Hutbe kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de geçmemekle birlikte hem sözlük hem terim anlamıyla birçok hadiste yer almış, Hz. Peygamber’in hutbelerinden çeşitli örnekler zamanımıza ulaşmıştır (bk. Wensinck, *Mu’cem*, “ḥṭb” md.; a.mlf., *Miftâhu künûzi’s-sünne*, “ḥuṭbe” md.). Fıkıh âlimleri, “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için ezan okunduğu zaman Allah’ı zikretmeye koşun” (el-Cum’a 62/9) meâlindeki âyetten geçen “Allah’ı zikir”den maksadın hutbe olduğunu belirtip Resûl-i Ekrem’in hutbesiz cuma namazı kıldırmasını ve, “Namazı benim nasıl kıldığımı görüyorsanız öyle kılın” (Buhârî, “Ezân”, 18) emrini dikkate alarak cuma hutbesinin farz olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.

Fakihler, cuma hutbesinin rûkûn ve şartlarının nelerden ibaret olduğu hususunda kısmen farklı görüşlere sahiptir. Ebû Hanîfe’ye göre hutbenin rûknü Allah’a hamd, O’nu tehlil ve tesbih etmektir; Ebû Yûsuf ve Muhammed’e göre bunun hutbe olarak adlandırılacak ölçüde uzun olması gerekir. Mâlikîler’in koyduğu “Arap örfünde hutbe sayılması” ölçüsü de bu görüşle paralellik arzeder. Şâfiîler ise hutbenin Allah’a hamd, Peygamber’e salavat, takvâya davet (nasihat ve irşad), ikinci hutbede müminlere dua, iki hutbeden birinde tek başına anlam bütünlüğü olan bir âyet okuma şeklinde beş rûknünün bulunduğunu söylemişlerdir. Hanbelîler, Şâfiîler tarafından belirtilen rûknleri ikinci hutbede müminlere dua etme rûknü hariç kabul etmişler, ancak bazı Han-

belî fakihleri iki hutbenin ve hutbeden sonra kılınan cuma namazının arasında fâsıla bulunmamasını, ayrıca cuma için gerekli olan sayıdaki cemaatin duyabileceği kadar yüksek sesle okunmasını da rûkûn olarak saymışlardır. Bu iki husus diğer fakihler tarafından hutbenin rûknü değil şartı kabul edilmiştir.

Cuma hutbesinin sahih olabilmesi için cuma vaktinde ve namazdan önce okunması, hutbeyi dinleyen belirli miktarda bir cemaatin bulunması, hutbeye niyet edilmesi, hutbenin rûknlerinin Arapça okunması gibi şartlar aranmıştır. Hutbe için gerekli cemaat Hanefîler’e göre en az bir, Mâlikîler’e göre on iki, Şâfiî ve Hanbelîler’e göre ise kırk kişiden oluşur. Cuma namazında ise Hanefîler cemaat olarak en az üç kişinin varlığını şart koşarken diğer mezhepler hutbe ile namaz arasında bir fark gözetmemişlerdir. Hutbede niyet yalnız Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre şart olup diğer iki mezhep bunu gerekli görmemiştir. Hutbenin Arapça okunması, Hanefîler’den Ebû Yûsuf ile Muhammed’in de dahil olduğu çoğunluğa göre şarttır. Ebû Hanîfe ile diğer Hanefî fakihleri ise bu görüşe katılmamış ve hutbenin Arapça’dan başka bir dille de okunmasının sahih olacağını söylemişlerdir. Hutbenin Arapça okunmasını şart kabul eden Hanbelîler’e göre hatip Arapça bilmiyorsa başka dilde de okuyabilir. Şâfiî âlimleri de hutbenin rûknleri Arapça olmak kaydıyla başka dilde ayrıca vaaz ve irşadda bulunulmasında bir sakınca olmadığını belirtmişlerdir. Hutbede Arapça okuma şartı, esasen Kur’ân-ı Kerim ile hamdele ve salvele gibi şekilleri sünnetle belirlenen dua ve zikirlerle ilgili bulunduğu gibi, hutbenin asıl amacı cemaati dinî konularda aydınlatmak olduğundan öğüt kısmının her toplumun kendi dilinde okunması tabiidir.

Hutbenin minberden okunması ve hatibin hutbeye başlamadan önce bir süre oturması, abdestli olması (Şâfiîler’e göre şarttır), cemaate dönmesi ve minbere oturduğu zaman huzurunda ezan okunması hutbenin sünnetleri arasında yer alır. Saïd b. Yezîd’in rivayetine göre cuma günü ilk ezan, Hz. Peygamber ile ilk iki halife devrinde imam minbere oturduğu vakit okunurdu. Hz. Osman’ın hilâfeti döneminde Medine nüfusunun artması üzerine günümüzde minarelerde okunan dış ezan ilâve edilmiştir (Buhârî, “Cum’a”, 21). Hatibin sesini yükseltmesi, hutbenin uzatılmaması, ikinci hutbenin daha kısa tutulması da hutbenin sünnetlerinden-

dir. Resûl-i Ekrem namazın uzun, hutbenin kısa tutulmasını emretmiştir (*Müşned*, IV, 263; Dârimî, “Şalât”, 199; Müslim, “Cum’a”, 47). Hz. Peygamber’in hutbe okurken asâ veya yay gibi bir nesneye dayandığı rivayet edildiği için (*Müşned*, IV, 212; Ebû Dâvûd, “Şalât”, 223) hatibin bu tür şeylerden birine dayanmasının sünnet olduğu fakihlerin çoğunluğu tarafından kaydedilmişse de Hanefî âlimleri, yalnız savaş yoluyla fethedilen ülkelerde İslâm’ın gücüne imada bulunmak üzere kılıca dayanılarak hutbe okunmasını uygun görmüşlerdir.

Hutbe sırasında zaruret olmadıkça konuşmak Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre mekruh, Hanbelîler ve Mâlikîler’e göre haramdır. Hanefî ve Mâlikîler’e göre namaz kılmak da böyledir. Şâfiî ve Hanbelîler’e göre ise bu durumda yalnız tahiyyetü’l-mescid namazı kılınabilir.

Ramazân ve kurban bayramlarında okunan hutbeler sünnettir. Bunlar cuma hutbesinden farklı olarak namazdan sonra okunur ve hutbeye tekbir getirilerek başlanır. İlk hutbenin dokuz, ikinci hutbenin yedi tekbirle başlaması müstehaptır. Hac ibadetinin ifası esnasında okunan hutbeler de sünnet olup Şâfiîler’e göre dört, diğer mezheplere göre üç defa icra edilir. Birinci hutbe zilhicce ayının 7. günü Kâbe’nin yanında öğle namazından sonra, ikincisi arefe günü Arafat’ta cem’ ile kılınacak namazdan önce, üçüncüsü bayram günü Mina’da, dördüncü hutbe ise ikinci gün yine Mina’da okunur. Birinci ve üçüncü hutbede hatip oturmayıp konuşmasını tek hutbe halinde yapar. Bu hutbelerin hepsinde hac menâsikiyle ilgili bilgiler verilir. Fakihlerin çoğunluğuna göre yağmur duası münasebetiyle kılınacak namazdan sonra hutbe okumak menduptur. Ebû Hanîfe ise bu esnada hem namazın cemaatle kılınmayacağı hem de hutbe okunmayacağı görüşündedir. Öte yandan Şâfiî fakihleri, güneş tutulması sırasında kılınacak namazdan sonra da cuma hutbesi gibi iki hutbe okunmasının mendup olduğunu söylemişlerdir.

Hz. Peygamber’in başta cuma ve bayram namazları olmak üzere çeşitli vesilelerle irad ettiği hutbeler muhtelif hadis kaynaklarında yer aldığı gibi (yk. bk.) bu alanda erken dönemlerden itibaren müstakil eserler de yazılmıştır (Selâhaddin el-Müneccid, s. 292-293). Resûl-i Ekrem’in genel olarak irşad metodu, hutbeleri ve sözlü tavsiyelerinin incelenmesinden anlaşıldığına göre (Kazancı, tür.yer.) başarılı bir hatipte her şeyden önce sağlam bil-

gi, samimiyet, şevk ve heyecan bulunması gerekmektedir. Hatibin ayrıca giyim kuşamının düzgün olması, güzel konuşması ve cemaatle iletişim kurabilecek bir olgunluğa sahip bulunması da güven telkin edip başarılı olmasının vazgeçilmez şartlarındandır. Hz. Peygamber'in hutbelerinin maddî ve mânevî hayatın ihtiyaçlarıyla yakından ilgili, ferdî veya içtimâî problemlerin çözümüne yönelik olduğu bilinmektedir. Ayrıca hutbelerini kısa tuttuğu ve bunu tavsiye ettiği de rivayet edilmektedir (meselâ bk. *Müşned*, IV, 263, 320; V, 91, 93, 94; Müslim, "Cum'a", 47). Toplumun beklenti ve ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olması gereken hutbelerde cami dışında bulunan kişi ve grupların eleştirisi yerine bizzat hitap edilen cemaatin ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması, İslâmiyet'in öngördüğü şekilde birlik ve beraberliğe özendirici konuşmaların yapılması, gerek Kur'an-ı Kerim'in gerekse sünnetin genel irşad yönteminin zarurî kıldığı bir davranıştır. Hutbelerde zaman zaman kötü hareketlerin sebep olacağı felâketlerin hatırlatılması nebevî irşad yöntemlerinden biri olmakla birlikte Kur'an'da ilâhî rahmetin her şeyi kuşattığına (el-A'râf 7/156) ve son peygamberin bütün âlemlere rahmet olarak gönderildiğine (el-Enbiyâ 21/107) dikkat çekilmesi müjdeleyici, iyimser, ümit verici, barışçı ve hoşgörülü bir üslûp kullanmanın korkutucu, ümit kırıcı, sert bir üslûptan daha yapıcı olduğunu göstermektedir. Âl-i İmrân sûresinin, "-Ey Peygamber!- Allah'tan bir rahmet olarak sen onlara yumuşak davran. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet ve bağış-

lanmaları için dua et" (3/159) meâlindeki âyeti, Kur'an ve Sünnet'in öngördüğü irşad faaliyetlerinde takip edilecek yöntemle ilgili kuralların bir özeti sayılabilir.

Resûl-i Ekrem'den sonra hutbe dinî fonksiyonu yanında siyasî hâkimiyetin sembolü olarak da önem kazanmıştır. Hz. Ebû Bekir halife seçildiği zaman takip edeceği siyasetin temel prensiplerini açıklayıcı mahiyette vezir bir hitâbede bulunmuş (İbn Hişâm, IV, 311), diğer üç halife de bu geleneği sürdürmüştür. Valiler de göreve başladıklarında benzer konuşmalar yaparlardı. Öte yandan ilk zamanlarda cuma hutbesini halife okur, namazı da o kıldırırdı. Daha sonra hutbe ve namaz için görevliler tayin edilmeye, hutbe sırasında hâkimiyet ve istiklâlin sembolü olarak halifenin ve sultanın ismi zikredilmeye başlandı.

İbn Haldûn'un kaydettiğine göre halife adına ilk hutbe okuyan kişi Hz. Ali'nin Basra valisi Abdullah b. Abbas'tır. Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasında ortaya çıkan anlaşmazlık sırasında Hz. Ali'nin adının hutbede okunması onun hilâfeti için bir âlâmeti sayılmış, halkın da sükût ederek dinlemesi kendisine biat olarak kabul edilmiştir (*Mukaddime*, II, 712-713). Muhtemelen Muâviye de bu uygulamayı sürdürmüştür. Ancak halifenin göreve başlarken hutbe irat etmesi âdetinin Emevîler devrinde ne ölçüde korunduğu kesin olarak bilinmemektedir.

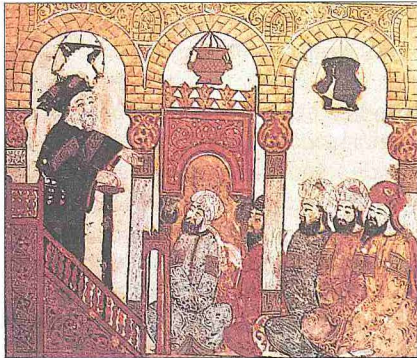
Abbâsîler döneminde İslâm topraklarının genişlemesi, devlet teşkilâtında Sâsânî menşeli geleneklerin etkili olması ve resmî meşguliyetlerin artması, halifelerin halktan uzak kalmalarına ve dolayısıyla cuma namazını bizzat kıldırma geleneğini terketmelerine yol açtı. Bunun yerine bir din âlimi hatip olarak tayin edildi ve Abbâsî devri boyunca hutbede halife adının anılarak kendisine dua edilmesi hilâfetin sembolü oldu. Bir halife başa geçtikten sonra hilâfet merkezinde ve ülkenin diğer yerlerinde adına hutbe okutur, ilk hutbede maiyetiyle birlikte camiye giderek hatibe hil'at giydirir ve mükâfat verirdi. Özellikle camide veya sarayda halktan biat alma âdeti terkedilince umumi biatın yerini alan hutbenin önemi daha da arttı. Hutbede bir kimsenin adının halife olarak anılmasına halkın tepki göstermesi bir onay kabul edilirdi. İkinci hutbede halifenin isim ve lakabı zikredilerek dua edilir (Sâbî, s. 133), zaman zaman da halife ve sultanlar övgü dolu uzun lakap ve vasıflarla anılırdı. Kur'an ve Sünnet'e bağlılığıyla tanınan Nûreddin Mahmud Zengî, hatiplere gönderdiği bir ferman-

da kendisinin hutbede lâıyk olmadığı vasıflarla anılmamasını, hatiplerin övgüde aşırı gitmemesini emrederek kendi belirlediği sade dua cümlelerinin okunmasını istemiştir (Ebû Şâme, I/2, s. 30).

İslâm devletlerinde bir hükümdarın meşruiyet kazanması onun saltanatının halife tarafından tasdik edilmesiyle mümkün olurdu. Bunun ilk şartı da hükümdarın kendi ülkesinde halife adına hutbe okutmasıydı. Doğu İslâm dünyasında genellikle Abbâsî, zaman zaman da Fâtımî halifeleri adına hutbe okunmuştur. Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu hükümdarları da Sünnîler'in hâmisî sıfatıyla birkaç istisna dışında Abbâsî halifeleri adına hutbe okutmuşlardır. İslâm tarihi boyunca bazı kadın hükümdar ve yöneticilerin de kendi adlarına hutbe okuttukları bilinmektedir. Eyyûbî Hükümdarı el-Melikûs-Sâlih Necmeddin'in hanımı olup Mısır'da Memlük tahtına geçen Şecerüddür, Kutluğhanlılar Hükümdarı Türkân Hatun, İlhanlılar'dan Olcaytu Han'ın kızı Satı Bey Hatun ve Celâyirîliler'den Döndü Hatun bunlardan bazılarıdır (Mernissi, s. 72, 86; Üçok, s. 74, 114, 149, 176, 187).

Siyasî bakımdan hutbenin bir önemi de halife ile sultan veya eyalet valileri ve mahallî hânedanlar arasındaki güç dengesinin bir işareti olmasına ortaya çıkmaktadır. Horasan valisi ve Tâhirîler hânedanının kurucusu Tâhir b. Hüseyin, bağımsızlık işareti olarak Halife Me'mûn'un yerine hutbede kendi adını okutup eyalet valileri içinde bu uygulamayı başlatan ilk kişi olmuştur (207/822). Saffârî Emîri Amr b. Leys, bazı yetkilerinin elinden alınması üzerine (276/889) Abbâsî hânedanının öneden gelen sîmalarından Muvaffak'ın adını hutbelerden kaldırdı. Halife Râzî-Billâh'ın emîr'l-ümerâliğe getirdiği (324/936) Basra ve Vâsıt Valisi İbn Râik ile Bağdat Sâhibüşşurtası Muhammed b. Yâkût'un adlarının hutbede kendi adından sonra okunmasına müsaade etmesi bir başka örnektir. Hamdânîler'den Nâsirüddin'in ismi ve lakabı cuma hutbelerinde zikredildi. Ancak bu bir kural halini almadı (Sâbî, s. 138). Halifelerin güçlerinin zayıflaması ve hükümdarlıkları tanınan bazı müstakil yöneticilerin adlarının halifenin adıyla birlikte anılmaya başlanması diğer taşra hânedanları için bir problem teşkil etti. Bir halifeyi tanıma, hutbede adı onunla birlikte anılan taşra yöneticisinin üstünlüğünü de kabul etme anlamına geldiğinden bazan halifeyi de tanımama yoluna gidildi. Meselâ Sâmânîler, Büveyhîler'in üstünlüğünü kabul etmiş olmamak için Mutî-Lillâh'ın (946-974) halifeliğini tanı-

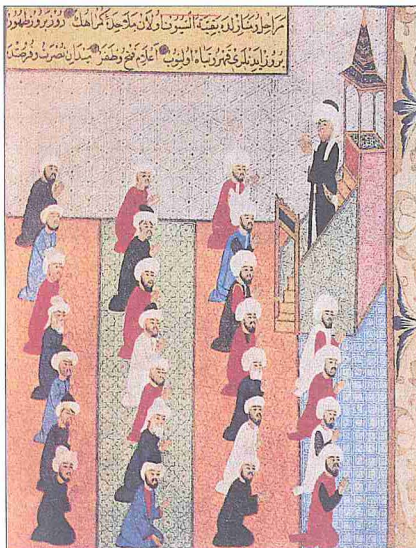
Hasîrî'nin *el-Makâmât* adlı eserinde hutbe okunuşunu tasvir eden bir minyatür (Paris Bibliothèque Nationale, MS, A, nr. 5847, vr. 84*)

madılar. Ancak kendi yönetimlerini meşrûlaştırmak amacıyla onların hal'ettiği Müstekfî-Billâh'a biatlarını sürdürdüler; hatta ölümünden sonra bile adını hutbede anmaya devam ettiler.

Büveyhîler devrinde görüldüğü üzere siyasî alandaki güçlerine bağlı olarak hutbede bazan halifenin adıyla birlikte taşradaki bir hânedanın hükümdarı, onun nâib veya önemli bir valisi yahut başka bir hânedanın hükümdarının adı da anılıyordu. Büveyhî Hükümdarı Adudüddöve (978-983), hutbede halifeden sonra kendi adını zikretmekle yetinmeyip (Sâbî, s. 134) nâibi İzzüddöve'nin adını da zikrettirmiştir. Yine Büveyhîler'den Bahâüddöve (989-1012), hutbelerde kendi adından başka Büveyhîler'in Musul emîri Haccâc, Ukaylî emîri Ali ve kardeşi Mukallid'in isimlerini de okutmuştur. Gazneliler Devleti topraklarında Abbâsî halifesinin adı İslâm toplumunun mânevî lideri olarak anılırken Gazneli Mahmud hâkimiyeti altına aldığı müslüman ülkelerde hutbeyi kendi adına okuttu. Böylece devlet yapısında halifeyi mânevî, hükümdarı siyasî lider olarak tanıma temayülü ortaya çıktı. Halifenin izni alınarak veliahdın adının hutbede anılması Gazneli Mahmud'un başlattığı bir uygulama olup devlette istikrarın sağlanması amacıyla taşımaktaydı. Gazneli geleneği Selçuklular tarafından devam ettirilmiştir.

Bir cuma hutbesi sırasında hatip ve cemaati tasvir eden minyatür (Âli Mustafa Efendi, *Nusretnâme*, TSMK, Hazine, nr. 1365, vr. 105^a)

İslâm tarihinde devletler arasındaki güç dengesi de zaman zaman hutbelere yansımıştır. Özellikle taht kavgaları sırasında Abbâsî halifeleri Bağdat'a hâkim olan taraf adına hutbe okutmuşlardır. Meselâ 492'de (1099) Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar adına hutbe okutarak onu meşrû hükümdar ilân eden Halife Müstazhir-Billâh, ertesi yıl Berkyaruk'un ordusunun Bağdat'a yaklaşması üzerine onu meşrû sultan ilân ederek adına hutbe okutmaya başlamıştır. Taht iddialıları Bağdat'ta adlarına hutbe okutmak istemeyen halifeleri tehdit ettikleri gibi bazan da halifeleri dikkate almadan kendi adlarına hutbe okutmaktan çekinmemişlerdir. Hatta mahallî emîrlere bile diledikleri kişileri adına hutbe okutmuşlardır (Özaydın, s. 146-148). Selçuklular, Gazneliler'in Horasan ve Mâverâünnehir'deki hâkimiyetlerine son verip onları tâbi devlet haline getirince Gazne'de hutbe sırasıyla Abbâsî halifesi, Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, Melik Sencer ve Gazne Sultanı Behram Şah adına okunmaya başlandı. 514 Muharreminde (Nisan 1120) Bağdat'ta Büyük Selçuklu Hükümdarı Sencer ile yeğeni ve Irak Selçuklu Sultanı Mahmud b. Muhammed Tapar adına hutbe okunmuştur (İbnü'l-Cevzî, IX, 216).

Abbâsî hilâfetine rakip olan Fâtımîler, hâkimiyetleri altına aldıkları topraklarda yalnız kendi halifelerinin adını okuttular. 370 (981) yılından itibaren Mekke'de Abbâsî halifesi yerine Fâtımî halifesinin adı hutbede anıldığı gibi Fâtımîler'in Rahbe valisi olan Arslan el-Besâsîrî Bağdat'ı ele geçirdiğinde (1059) Fâtımî halifesi adına hutbe okuttu. Ebû Ali Ahmed b. Efdal ordunun desteğiyle vezir oluncu Fâtımî Halifesi Hâfız-Lidîllâh'ın (1131-1149) adını hutbelerden çıkarıp kendi adının zikredilmesini emretti. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Fâtımî hilâfetine son vermesi üzerine Mısır'da tekrar Abbâsî halifeleri adına hutbe okutulmaya başlandı (7 Muharrem 567/10 Eylül 1171). Bu arada 316'dan (928) itibaren Endülüs Emevî Hükümdarı III. Abdurrahman, daha sonraki dönemlerde Muvahhid ve Hafsî hükümdarları halife unvanıyla cuma hutbelerini kendi adlarına okutmuşlardır.

Abbâsî hilâfetine son veren Moğollar'ın İslâmiyet'i kabul etmeleri hutbe konusunda yeni bir uygulama getirdi. Mısır'daki Abbâsî hilâfetine tanımayan Moğollar, kendi yönetimlerinin meşruiyetine bir temel olarak Sünnî çevrelerde Hulefâ-yi Râşidîn'in, Şii çevrelerde ise on iki imamın adını hutbede okuttular. Memlük hükümdarları, herhangi bir siyasî gücü bulun-

mayan Mısır Abbâsî halifelerinin adını hutbede kendi adlarıyla birlikte okutuyorlardı. Hindistan'da Bâbürlüler Hulefâ-yi Râşidîn'in yanında kendi hükümdarlarının adlarını anarken Âdilşâhîler ve Kutubşâhîler gibi Şii hânedanları on iki imam ve kendi hükümdarları adına hutbe okutular. İran'da Safevî Devleti'nin kurulmasından sonra bu yönetimin mânevî önderliğine bağlılıklarını ifade için hutbeye Safevî hükümdarının adını da dahil ettiler. Bâbürlü Hükümdarı Evrengzîb 1665'te Kutubşâhîler ile bir antlaşma yapınca on iki imamın ve Safevî hükümdarlarının adının hutbede anılmasını şart koştu. Ancak Evrengzîb'in oğlu I. Bahadır Şah (1707-1712) Şii mezhebinin benimsediğinde hutbede on iki imamın adının anılmasını emrettiyse de halkın tepki göstermesi üzerine bu uygulamadan vazgeçti.

Anadolu beyliklerinden bağımsız olanlarda hutbe bey adına okunurdu. Karacahisar Osman Bey tarafından fethedilip kilisesi camiye çevrilince (1291) ulemâdan Dursun Fakih ilk defa hutbede Osman Bey'in adını andı. Bu sırada Osmanlı Beyliği henüz Selçuklu Devleti'ne tâbi idi. Osman Bey'den sonra da bu uygulama sürdürüldü. Devletin güçlü olduğu dönemlerde çok uzak bölgelerde bile himaye edilmesini isteyen müslüman devletlerde hutbe Osmanlı sultanı adına okunmuştur. Açe, Cava, Seylan, Batavya, Sumatra gibi Hint Okyanusu'ndaki küçük müslüman devletler bunlardan bazılarıdır. Devletin elinden çıkan bir kısım topraklarda da zaman zaman hutbe Osmanlı hükümdarı adına okunmuştur. Meselâ Küçük Kaynarca Antlaşması ile (1774) Kırım'ın bağımsızlığı tanınırken ülkenin dinî yönünden Osmanlı Devleti'ne bağlılığını teyit çerçevesinde cuma ve bayram hutbelerinin padişah adına okunması kabul edilmiştir.

Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında, bir taraftan eski gücünü kaybeden Osmanlı Devleti'nin dünyanın çeşitli yerlerindeki müslüman topluluklarla dinî bağlarını kuvvetlendirerek Batılı güçlere karşı siyasî destek elde etme arzusu, diğer taraftan sömürgeci güçler karşısında İslâm dünyasının tek hâmisî görülen Osmanlı Devleti'nin himayesini temin yönündeki çabalar sonucunda İngiliz yönetimindeki Hindistan'da ve Kâşgar'da (Doğu Türkistan) olduğu gibi Uzakdoğu'da ve Afrika'nın çeşitli ülkelerinde de hutbe Osmanlı sultanı adına okunmuştur. II. Abdülhamid'in İslâmcılık siyasetiyle daha çok önem atfedilen bu durum Osmanlı Devleti'nden sonra da uzun yıllar devam etmiştir.

Dün Süleymaniye camiinde ilk defa türkçe hutbe okundu

Cami, mahşeri bir manzara arz ediyordu

Hafız Sadettin Beyin hiç arapçasız okuduğu hutbe, muazzam cemaati vعت içinde bıraktı

Dün Süleymaniye camii ta-
rili bir gün yaşandı, orf tür-
ke ilk hutbe dün orada okun-
muştur.

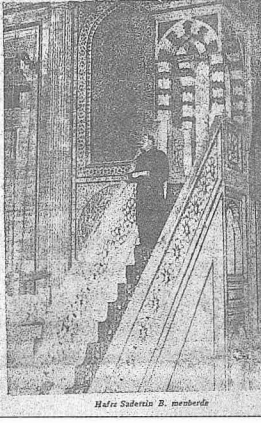
İstanbul'un müstazam ab-
delerinden biri olan Süleymani-
ye dün mahşerî bir manzara arz
etti.

Daha öğle ezanından evvel
cami kısırlarına kadar dolmuş,
devamlı kar ve yağmur yağ-
maktaki olumsuz hava, cami-
ye girenlerin avluda birleşme-
ğe başlamışlardır. Süleymaniye
camisinin avluda genişliği ve
normat hadi istihbari 10000 ki-
şidir. Dün camii içine bile mi
buluştu 20 bin kişi dolmuş, 45
bin kişi de avluda camiiin peşe
releri etrafında toplanmışlardır.
Ezani okunduktan, ve iş esası
da verilmeden sonra yavaş ya-
yay Hafız Sadettin Bey men-
beresine çıkarak başlını ve bu-
tün duruşta basamağa gelin-
ce yüzünü cemaate dönmüş ve
doğrudan doğrusu:

— Ey cemaat!.. diye kitap

çeker, türkçe hutbe okumaya
başlamıştır. Bu hutbenin husu-
sîyeti şudur:

— Şimdiye kadar okunan tür-
ke hutbeler arapça hutbe ile
karışık olarak okunmaktaki, an-
cak cemaate mahşet karni tür-
ke olarak irat edilmekteydi. Ha-
fız Sadettin Bey hutbeyi tam-
am (Devlet-i İst. Gazetesi)

Hafız Sadettin B. menberde

İstanbul Süleymaniye Camii'nde hutbenin tamamının Türkçe olarak okunduğunu bildiren haber (*Milliyet*, 6 Şubat 1932)

1876 anayasasının 7. maddesinde pa-
dişah adına hutbe okunması onun hâki-
miyet hakları arasında sayılmıştır. Ancak
son halife Abdülmecid'in sürgün edilme-
sinin ardından Cumhuriyet hükümeti ve
İslâm milleti adına dua edilmeye başlan-
dı. Türkiye Büyük Millet Meclisi yönetimi
zamanında hutbenin dili konusunda de-
ğişiklik yapıldı ve ilk olarak 24 Kasım 1922
tarihinde Abdülmecid'in Büyük Millet
Meclisi'nce hilâfet makamına seçilmesin-
den sonra murahhaslar heyeti başkanı
Müfid Efendi tarafından Fâtih Camii'nde
Türkçe hutbe okundu. 23 Şubat 1925'te
birçok milletvekili hutbenin Türkçe okun-
masını ve aynı yılın sonbaharında hutbe-
de geçen duaların hem Türkçe hem Arap-
ça olarak okunmasını teklif etti. 1926 yılı
Ramazan ayında İstanbul'da Göztepe Camii
imamı Cemâleddin Hoca dua ve âyet-
lerle birlikte hutbenin tamamını Türkçe
okudu, bu yüzden de bir süre görevden
uzaklaştırıldı. Daha sonra oluşturulan ko-
misyon 1926'da Diyanet İşleri Reisliği'ne
yeni bir teklif sundu. Başkan Rifat Börek-
çi'nin imzasıyla yürürlüğe giren talimat-
ta (1927) âyet ve hadis metinlerinin dışın-
da kalan bölümlerin Türkçe okunması isten-
di. 1928 yılı Nisan ayının sonunda İs-
tambul müftüsü Fehmi Efendi, hutbeye
halkın iman ve ahlâk konularında aydın-
latılacağı Türkçe bir kısmın ekleneceğini
bildirdi. 5 Şubat 1932 tarihinde İstanbul'da
Süleymaniye Camii'nde tamamı Türk-

çe olan bir hutbe okunduysa da bu uygu-
lama devam ettirilmedi.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "hûb" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "hûb" md.; a.mlf., *Miftâhu künûzi's-sün-ne*, "hûb" md.; a.mlf., "Hutbe", *İA*, V/1, s. 617-620; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "bşr" md.; *Müsned*, IV, 212, 263, 320; V, 91, 93, 94, 95, 98, 100, 106; Dârimî, "Şalât", 199; Buhârî, "Cum'a", 14, 21, 35, "Ezân", 18; Müslim, "Cum'a", 43, 47; Tirmizî, "Cum'a", 14; Ebû Dâvûd, "Şalât", 223; İbn Hişâm, *es-Sîre*², IV, 311; Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 150; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, III, 450; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a* (Kahire), I, 389; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, Kahire 1333/1915, II, 396; Sâbî, *Rûsûmü dâri'l-hilâfe*, s. 133-134, 138; Serahsî, *el-Mebsû't*, II, 24; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 1805; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 216; Ebû Şâme, *er-Ravzateyn*, I/2, s. 30; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Herrâs), II, 302; Nevvî, *Tehzîb*, III, 92-93; Beyzâvî, *el-Gâyetü'l-kuşvâ* (nşr. Ali Muhiddin Ali el-Karadâğî), Kahire 1980, I, 340; Kâsânî, *Bedâ'î'*, I, 262; İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 712-713; Tecrid Tercemesi, III, 80, 88, 94, 109, 110; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, I, 285; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (Kahire), I, 377; II, 147-150, 158, 163; Ahmed b. Abdullah el-Fakih, *Hitâbet-i Arabiyye Tarihi ve Arapça Hutbelerin Usûl-i Tertibi*, İstanbul 1335; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 1, 14, 29, 135, 303, 320, 321; Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye ve'l-vezâ'if 'ale'l-âşâri'l-'Arabîyye*, Kahire, ts., I, 478-489; G. Jäschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık* (trc. Hayrullah Örs), Ankara 1972, s. 43-45; Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitâbeti*, İstanbul 1980, tür.yer.; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, İstanbul 1981, s. 140-141, 338; Suna Kili, *Türk Anayasaları*, İstanbul 1982, s. 9-10; Selâhaddin el-Müneccid, *Mu'cem mâ ülife'an Resûlillâh*, Beyrut 1402/1982, s. 292-293; Ahmed Ramazan Ahmed, *el-Hilâfe fi'l-hâdreti'l-İslâmiyye*, Cidde 1403/1983, s. 249-257; Abdülkerim Özyâdin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi: 498-511/1105-1118*, Ankara 1990, s. 31-34, 146-148; Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, İstanbul 1992, s. 89, 91, 119, 165, 317, 323, 350-351; Fatıma Mernissi, *The Forgotten Queens of Islam* (trc. Mary Jo Lakeland), Minneapolis 1993, s. 71-87; Bahriye Üçok, *İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Ankara 1993, s. 74, 114, 149, 176, 187; Azmi Özcan, *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere: 1877-1924*, Ankara 1997, s. 20, 28-29, 53; İsmail Lütfi Çakan, *Dini Hitâbet*, İstanbul 1998, s. 25-59; A. H. Siddiqi, "Caliphate and Sultanate", *JPHS*, II/1 (1954), s. 38-39, 43-49; V. V. Barthold, "Caliph and Sultan" (trc. N. S. Doniach), *IQ*, VII/3-4 (1963), s. 126-134; Mubarak Ali, "The Khutba: A Symbol of Royalty in Islam", *Sind University Research Journal*, XVII-XVIII, Hyderabad 1978-79, s. 89-96; Hasan Ali Görgülü, "Hazreti Peygamber'in Hutbede İzlediği Metod ve Günümüzde Hutbe Uygulamaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Isparta 1997, s. 171-235; Johs. Pedersen, "Hatib", *İA*, V/1, s. 363-365; "Hûb" md.; *Mu.F*, XIX, 176-189; Asghar Fathi, "Khutbah", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, New York 1995, II, 432-435; Cevdet Küçük, "Abdülmecid Efendi", *DİA*, I, 263.

MUSTAFA BAKTİR

HUTTELÎ, Ebü'l-Fazl (أبو الفضل الختلي)

Ebü'l-Fazl Muhammed
b. Hasen el-Huttelî
(ö. 453/1061 [?])

İlk sûfi müelliflerden
Hücvîrî'nin şeyhi.

Horasan bölgesinin kuzeyinde Vahşâb ve Ceyhûn arasında bulunan Huttel kasa-basında doğdu. Gençliğinde hadis ilmiyle meşgul oldu. Tasavvuf terbiyesini Bağdat sûfilerinden ve Ebû Bekir eşi-Şiblî'nin müridi Ali b. İbrâhim el-Husrî'nin yanında tamamladı. Hayatının büyük bir kısmını Suriye'de Halep yakınlarındaki Likâm dağlarında münzevî bir hayat yaşayarak geçirdi. Bânâyâs ve Şam arasındaki Beytülcin köyünde müridi Hücvîrî'nin yanında vefat etti. Hücvîrî şeyhinin ölüm tarihini vermemekte, Gulâm Server Lâhûrî (XIX. yüzyıl) *Hâzinetü'l-aşfiyâ*² adlı eserinde, *Nefehâtü'l-üns*³ün bir nüshasının kenarında Huttelî'nin vefat tarihi olarak 453 (1061) yılının kaydedildiğini belirtmektedir (*DMBİ*, VI, 143; *Elr.*, I, 290). Çağdaş yazarlardan Şeyh Abdürreşîd, Zehebî'den naklen onun 460'ta (1068) öldüğünü söylemekteyse de (*The Life*, s. 25; *DMBİ*, VI, 143) Zehebî'nin söz konusu ettiği zat Ebü'l-Fazl el-Huttelî değil Şâfîî fakihî Ebû Ali Hasan b. Ebû Tâhir el-Huttelî'dir (*Târîhu'l-İslâm*, s. 483).

Hücvîrî, "Sekr küçüklerin oyun sahası, sahv ise büyüklerin yokluk deryasıdır" diyen Huttelî'nin sahvı sekre tercih eden Cüneyd-i Bağdâdî meşrebinde bir sûfi olduğunu söyler. Huttelî'nin müşşidi Husrî'den başka çok sevdiği diğer bir sûfi de müellifi Hakîm et-Tirmizî'dir.

Kılık kıyafete önem vermeyen, iç dünyasını halktan gizlemeye çalışan ve kerâmete rağbet etmeyen Huttelî'nin melâmî meşrep bir sûfi olduğu söylenebilir. Huttelî, tasavvufî hallerin yaşanması sırasındaki duyulan hazlara takılıp kalınmaması gerektiğine dikkat çeken ilk sûfilerdendir. Hücvîrî'nin ifadelerinden onun günümüze ulaşmayan *Rivâyât* adlı bir eseri olduğu anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 208; a.e. (Ulu-dağ), s. 41-42, 131, 271-272; Bekrî, *Mu'cem*, I, 364; Muhammed b. Münever, *Esrârü't-tevhîd* (nşr. Zebîhullah Safâ), Tahran 1332 hş., s. 24, 27, 43; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*², Tahran 1370 hş., II, 324, 337; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 346; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 441-460*, s. 483; Câmî, *Nefehât*, s. 315, 316; Sh. Abdur Rashid, *The Life and Teachings of Hazrat Data Ganjibakhsh*, Lahore 1967, s. 20, 25; Mînâ Hafîz, "Ebü'l-Fazl Huttelî", *DMBİ*, VI, 143-144; Hamid Algar, "Abu'l-Fazl Kottali", *Elr.*, I, 290.

ERHAN YETİK